5. סימן: **צע.**

אויף דער עלטער

I

כל-זמן נימפעלע בערנערס ווייב האט נאך געלעבט, איז דאך נאך ער, נימפל, געווען א שטוקל מענטש. קיין וואסערטרענער איז ער שוין נישט געווען, וואס אמת, פון א סך יאר, און וואס שיינדל האט נישט פארדינט ביי דער מולך, איז נישט געווען, אבער שיינדל האט טאקע א פארדינט, געלאפן צו די נויעם נאך דער מולך פאר אלע, נעהאט שטענדיק שטיין און הויז, שענקל גרויסע ערדערנע טעפ אויפגעשטעלטע, אליין געמאכט פוטער און אפילו פון צייט צו צייט אדיינמעברענט אויף די פלייצעס א זעקעלע קארן.

נימפל איז געלעגן שטענדיק אינם אינזערנעם בעטל, אין די הויזן און באר הויזס. ער איז געווען האלב געלעמט, נעהאט א צעבראכענע האנט און מער צו נארנישט נישט נעטויגט.

ער איז במעט קיינמאל פון שטוב נישט ארויסגעגאנגען, נימפל, אין ימים-נוראים זיך צונעשלעפט צו דער שול מיט קוליעס, און דערווייל זענען אויסגעוואקסן די מיידלעך, וואס ער האט נעהאט אויף דער עלטער, אזעק דונען און גרויסע שטעט און יעדן זומער צוריקגעקומען אויף א וואך: הויכע, שיינע און אויסגעפוצטע מיידלעך, דעקאלטירטע און ליב-קאלירטע זאקן. און שטעטל האט מען אויף זיי שטארק געדרעט, דערציילט עפעס זייער מיאוסע מעשיות פון זיי, אבער גימפל האט פון נארנישט געוואוסט.

דערווען זיי ביי דער טיר — איז דאס אייזן-שווארצע, צעקנאדערטע פנים זיינס ליכטיק געווארן, אויף ווי ווייט גיך ער האט געקאנט, פארקנעפלט די שטענדיק אפענע הויזן און זיך צעוויפצט שווער, און אפעטעניק:

— אוי — — אוי — — א גוט יאר אייך!—

יעדעס יאר האבן זיי מיט זיך מיטגע-ברענגט מלבושים פארן טאטן, צוכלעך, עפעס וועש און בינו-לבינו זענען נעעפנט געווארן די תמיד פארמאכטע פענסטער, און שטוב האט אנגעהויבן צו שמעקן מיט פערפיומע, די אלע שמאטעס, וואס זענען גע-ווען אנגעווארפן אויף דער ערד, זענען פלוצלונג, ווי אין דער ערד ארייין, די סטעלע איז ליכטיקער געווארן, דאס שטובל ברייטער און יום-טובדיקער. גימפעלע האט נישט אויפגעהערט צו זיפצן פון גרויס נעגנג, און מעשה-טאטע געשמועסט מיטן ייב וועגן זיי.

— כ'הויב נישט אן צו ווישן, פון וואנען זיי זענען אזוי שוין — האט ער איר גע-זאגט. — כ'געדענק נישט, אז דו זאלסט גע-ווען זיין אזוי שוין, ווי זיי — הא? — אוי — ס'האט זיך פלוצלונג א צו געטון דער פוס —

ער איז נאך אלץ געווען דער ראש פון דער משפחה, דאס הייזל איז געווען א ירושה פון זיין זיידן, דאס ווייב איז גע-ווען זיינס און די קינדער אויך זיינע. איז א יידענע נעקומען קויפן פוטער-מילך און שיינדל איז נישט געווען — האט גימפעלע געטענדט:

— איך קאן נישט אפלאזן, גלויבט מיר, אז אזויפיל קאסט עס מיך אליין... איך זאל נאך אזוי זוכה זיין צו האבן א רפואה...

די אמתע צרות האבן זיך ערשט אנגע-הויבן באלד נאכדעם, וואס שיינדל איז גע-פאלן ביי א גויע און שטוב און אויסגע-הויבט די נשמה.

באלד צומארגנס האט ער שוין נישט געהאט קיין שטיקל ברויט און שטוב און נישט אזעלכן, וואס זאל עס אים קויפן. גיטע פריינט האבן אינגאנצן און אים פאר-געסן אין די זאדאטקעס, וואס שיינדל האט געגעבן אויף דער מולך, זענען פארפאלן געווארן. עלקע די שכנטע מיט די לאנגע, נעלע צוין איז אפילו יא ארייגנעקומען די ערשטע עטלעכע טעג, אפגעקאכט א פאר קארטאפל און די שאלן און פון צייט צו צייט ארויסגעלאזט א הויכן, א האר צווי-טיקדיקן „אוי". דאס איז געווען איר קרעכץ אינדערפרי", אז ס'איז עמיצער געשטארבן. געקרעכצט, זיך צוגעשטאקלט און אין איר שווייגן האט עפעס געווארטשעט. בין יע-נער האט געפרעגט, הלמאי קרעכצט זי אזוי, עלקע, און וואס איז געשען?...

דאס מאל האט זי דערציילט גימפלען פולעכטע בשורה:

— מ'זאגט, אז די קינדער זיינע פאר-גען זיך אין לובלין מיט זייער מיאוסע זאכן, יא, מ'ווייסט עס אפילו שוין גאנץ זיכער... מ'זאגט אפילו, אז איצט וועלן זיי קומען אהער...

איז גימפעלע שטומערהייט געוואויר גע-ווארן, אז נישט נאר קיין ווייב האט ער נישט, נאר קיין קינדער אויך נישט, זיך איינגעקוקט מיט די אוגן אין זיין זיידנס מאדע-שווארצע מטעלע, געשווילט די קאר-טאפל מיט לאנגע, שווארצע נעגל און די פארדארטע, שטייפע הענט זיינע האבן שטארק געציטערט און נישט געקאנט צו-נעמען דאס עסן צום מויל.

— מילא, נו — האט ער נערעדט און מיט עקשנות געקראצט אין די פייכטע, פארפלאנטערטע בארד זיינער. — זאל זיין אזוי...

II

די טעכטער זענען געקומען, נערונגען זיך א דירה אויפן זאמד, אוועקגעשטעלט בלומען-טעפ אויפן פענסטער, געטראגן רויטע קליידער, גרינע הויזן, און אומע-גאנגען איבער די נאסן פארפוטערטע און אין זיידענע טיכלעך אויף די קעפ. ברייטע בעל-הבית'טעם האבן געטייטלט מיט פינגער, געווען אויף גימפעלס פירות, און די פעטע טייליר זייערע האבן געשאלטן און חוזק געמאכט צוזאמען. בעלי-מלאכות, הייזמישע יידן האבן זיי אפגעשטעלט אין גאס, גימפעלס טעכטער, זיך איינגעקוקט אין זייערע טרפהנע פרצופים און גע-מורמט זיי:

— זי וואלטן זיך געמעגט שעמען אזוי אינם פאטער צו פארשעמען אויף די על-טערע יארן...

גימפעלע אליין איז געווארן א בית-המדרש-יוד. גאנצע טעג געזעסן אין בית-המדרש צווישן אייזן, עפעס געמורמלט און תהלים ארייין, נערויכערט בלעטער פון די באר-בעזימלעך און כסדר אפן גע-האלטן זיין שטייפע, קרומע האנט. זונט די טעכטער זענען אהערגעקומען, איז דער גוף זיינער נאך שטייפער געווארן, ווי אים פריער. דערפאר האט ער געהאט, ווי תמיד, אן אפעטיט, ווי א גוי. האט עמיץ געברענגט מיינערלעך — איז אויפגעגעסן, א צווייטער שיט אן א פולע האנט מיט געקאכטע באָ-בעס — עסט ער אויך. בית-המדרש-בחורים נייען-אום מיט זינדיקע געדאנקען, צייט נימפעלעס טעכטער זענען געקומען אהער, האבן זיך געמאכט א מנהג צו לערנען ביי פענסטער און אז די אוגן נעמען גלאנצן און די ליפן קרומען זיך צום שמייכלען — קאן מען מער ביי די מחשבות נישט בלייבן. שטעלט מען זיך ארום נימפ-לען און מ'זאגט:

— א גרוס אייך פון אייערע טעכטער, ר' נימפעלע. זיי ווילן דוקא כאפן א בית-המדרשניק אויף דער ווענטקע... אפשר מיינסט איר פארוואס? כ'טיין, אפשר האבן זיי אייך דערציילט?

חברה שטיקט זיך פון געלעכטער און קניפן זיך. גימפעלען אליין איז אויך שוין נמאס דער תהלים און ער ענטפערט זיי אף, די יונגע חברה, מיט א ווץ:

— די מעשה איז רעכט, גלויבט מיר... הו? — נוט גלייכער, כ'לעבן, א ריבל. אזוי, אן א ריבל, איז דער האלז מיר טרוקן...

די עלטערע בעלי-הבתים זענען נישטא, און חברה פארפונדעווען אים ריבלעך, שיילן אים אף, מ'צעשניידט זיי אים אויף שטיקלעך און גימפעלע קייט מיט שטארקע, בהמהשע צוין, שאקלט מעלה-גרהש מיטן קאפ און איז מהנה די חברה מיט גבול-פה. ער רעדט אפילו וועגן די איינגעגע טעכטער.

— נוש-קשה — זאגט ער: — זיי פארדי-נען זייער גראשן ערלעך...

ער שמייכלט-צו מיט אן אויסגעקרומט מויל און דערפילט אליין בשעת-מעשה, אז ער האט דעם דעת זיינעם פארלוירן, גימפעלע — מאכט ער צו אין אויג, ווארט, ביז דאס שמייכעלע זיינס וועט זיך אויס-טרוקענען און בלייבט זיצן שטום און מיט א מינע פון א מענטש, וואס האט אפגעטון א מיאוסע זאך צווישן מענטשן. ער כאפט ווידער א בליק אין תהלים מיט די טא-באק-גלע בלעטלעך, מורמלט דארטן עפעס ארייין און נעצט די צוטריקע פינגער, כדי צו קאנען איבערמרשן.

ער דרייט-איבער די ווערטער, זאגט א הינטערשטע שורה פאר דער איבערשטער און חברה יונגלעך קניפן זיך אויס שטי-קער פלייש.

— א שאך — זאגן זיי — וואס איר האט אייך נישט געלערנט זיין א בעקער, ר' גימ-פעלע: זעצן — זעצט איר שוין, ווי אן אמתער בעקער...

III

ווינטער איז פלוצלונג ארא̈פגעפאלן דער דאך און גימפעלעס הייזל, און גימפעלע האט אנגעהויבן געבטיקן אין בית-המדרש. תחלת האט מען זיך נישט דערפון גע-מאכט, אבער שפעטער האבן די בעלי-הבתים פארריסן די הארוקע געזער, זיך איינגעהערט אין רוח מיט אזן צוגעמאכט אויג און צוגעוואָרטשעט מדותדיק און שלעכט.

— א מיאוסער ריח — האבן זיי געוויזן צום אויזן צו — א פאסקודנער דאמפ...

זיי האבן ארויסגעשלעפט די פוישקעלעך טאבאק, מהנה געווען אינגער דעם צווייטן מיט א שמעק און זיך צוגעהערט דערצו, צו דער טאבאק האט שוין מסטל געמאכט דעם ערשטן ריח. אבער נאך א לאנג צו-הערן זיך — איז מען ווידער געקומען צום ערשטן.

— חילול-השם — האט מען געזאגט. — מ'טאר פשוט קיין ווידיש ווארט נישט דער-מאנען...

אויינער א טרענער-יונג, חגונא, מיט א גרויסן קאפ האר, א רויט פלייזשיק פנים און א בלאגד בערדל האט עדות געזאגט, אז ער האט אליין געזען, ווי דער אלטער האט פאראומרייניקט דעם כיור. האט זיך געמאכט אין בית-המדרש א בהלה, מ'האט געהויבן אויסגיסן דאס וואסער, געהויבן אויסטון די תפילין און מרדכי-יוסף, דער נאמן ביי דער מקוה, א יוד א קאליקע און א תקיף, וואס זיצט שטענדיק ביי א שטענ-דער און לערנט מדרש — האט זיך אויפ-געשטעלט, אנגעשפארט זיין קרומען גוף און נראבן שטעקן זיינעם און געשריגן מיט קולי-קולות.

— גימפעלע מיט זיינע טעכטער האבן שוין די גאנצע שטאט מטמא געווען — האט ער געגעוואלדעוועט. — גענוג פון אים געליטן, גענוג! נעמט שוין א פערד און וועגעלע און פירט אים אף! פירט אים דארטן צו די, פארשטויט אור מיך, זונות זיינע — — דאס עפעלע פאלט נישט ווייט פון בייזמעלע...

די גרינע, פייכטע אויגן זיינע זענען צארינק געווען, די דיקע ברעמען פאר-צוין און ער האט נישט אויסגעהערט ציען מיט דער לאנגער, רויטער נאז זיינער, צוען און א שפיי טון, ציען און א שפיי טון. ער איז אנגעפאלן אויפן שמש, וואס האט עס צוגעלאזט, געזידלט די נבאים, גערופן זיי עס-הארצים, אויסגעוויזן, אז יזיי טארן עלי-פי-דין נישט זיין קיין נבאים, געהויזן קלויזווארק אים צוברענען ספרים און ער האט אנגעווזן מיט א לאנגן, טויט-ווייסן פינגער אין שולחן-ערוך.

— מתרחק מן הצואה וממי-רגלים ד' אמות, ואם יש גרף של רעי או של מי-רגלים בחדר — לא יתפלל שם כל-עיקר... איר פארשטייט, צי ניין? — א בפירוש'ער מחבר און אנגעצוינן פון דער גמרא, נאט אייך, ניט באטש א קוק!

ער האט ארויסגעשלעפט איין ספר נאכן צווייטן, געגאבן פון צופיל טאבאק, גע-רעדט וועגן חזרישע מיילער און וועגן דעם, אז די הייליקע תפלה ווערט אנגערופן „תועבה". האבן נבאים זיך דערשראקן פאר זיינע דינים און זיך געהויזן ברענגען א פירל.

— א סוף, פירט אים שוין אויעק — האבן זיי א קאמאנדעווע געטון מיט די יונגלעך. — וואנט הערש מלכן, אז ער זאל שוין צופארן מיט דער שקאפע און פטור א געשעפט!...

שפעטער מיט א שעה איז גימפעלע גע-לעגן אין א בעטל, צוגעדעקט מיט א רויט-וואטעוויץ קאלדרע און מיט א קושן הינטערן קאפ. א טרפהנער געשמאק האט זיך גע-

א בריוו אין רעדאקציע און א ענטפער

נ. ה. רעדאקטאר!

דערלויבט מיר אין אייערע „בלעטער" צו זאגן א פאר אמתן אייער מיטארבעטער, דעם רעצענזענט ה' נ. מ. (בשום-אופן קאן איך מיך נישט אנשטויסן, ווער דאס איז...).

ווי איר ווייסט, איז דאס צום ערשטן מאל, וואס איך טענה זיך אויס דורך דער פרעסע מיט א רעצענזענט. איך האב מיר שטענדיק געטראכט: נישט כדאי, דאס יונגע יידישע טעאטער איז נענג שטארק, ארבעטספעיק און פראדוקטיוו, — עס וועט אים נישט שאדן! א חוץ דעם, איז דאך יעדע לעבעדיקע זאך אונטערגעווארפן דער קריטיק, מעג זי זיין סוביעקטיוו, בויזוויליק, אדער עס-הארצותדיק.

איצט אבער, ווען מיר האבן שוין אנ-שטאט א טעאטער, — „א טעאטער-חורבן", ווי דער הער נ. מ. איז מודה און ער קאן זיך נאך אלץ נישט באארויקן און אפילו נאכן טויט לאזט ער עס נישט רוען, קאן איך שוין מער נישט שווייגן, בפרט נאך, אז ער האט אין זיין לעצטער רעצענזיע „דער דבוק אויף פוילייש" אויך מיך אנ-גענריפן.

איך בין דאס געווען אייגער פון די, וואס האט צוליב זיינע „סטאר-מאניערן אזוי פיל שארן געבראכט דעם יידישן טע-אטער"...

אונזער טעאטער איז אינטערנענאנגען „צוליב דעם קלאגלעכן סצענישן און אר-טיסטישן באנאוש, מיט וועלכן מיר קומען צום עולם"...

אזוי דריקט זיך אויס, צווישן אנדערן, ה' נ. מ., ווייל וואס ארט עס אים?

דאס אומגליק איז דאך אבער, וואס די שורות ווערן געדרוקט און עס לייענט זיי דער ברייטער עולם, און א גרויסער טייל פון אים גלויבט דאך, אז אלץ וואס איז געדרוקט, איז תורת-משה, נישט פאר-טראכטנדיק זיך, אז דער מחבר פון אזעל-כע שורות קאן זיין דער אימפאראנטווערט לעכסטער מעקטש...

ביז איצט פלעג איך אויף אזעלכע „רע-צענזיעס" נישט ענטפערן, ווייל איך האלט די אלע „ברייו אין רעדאקציעס" פאר זעלבסטרעקלאמעס און פון דעם בין איך ווייט. פארן עולם פלעג איך מיך רעהאבי-ליטירן מיט א נייע ראל אדער א נייע אויפ-פירונג, — די ביינע איז אלזא געווען מיין טרייבונג, פון וועלכע איך האב געהאט די מעגלעכקייט זיך אויסצולאכן פון אזעלכע מיינונגען, מיט וועלכע עס פלעגן מוכה זיין די עפנטלעכקייט דער ה' נ' מ. און ענלעכע צו אים.

איצט, לייזער, האב איך די מעגלעכ-קייט אין ווארשע אנגעוואוירן און איך בין געצוואונגען זיך צו פארענטפערן פארן עולם דורך דער פרעסע.

איך פרעג אלזא די עפנטלעכע מיינונג:

1) צי האב איך מיט מיינע אויספירונגען פון „קארגן", „7 געהאנגענע", „זינדיקער טשו", „סערקעלע", „שבתאי צבי" און פיל אנדערע געבראכט ישארן דעם יידישן טע-אטער?

2) צי קאן מיר עמיצער פארווארפן, אז איך האב אין מיינע אויספירונגען אדער ראלן ארייגעבראכט „נאטראל-מעסיקעס", ווי ה' נ. מ. רופט עס אן?

צי האבן זיך אלע מיינע אויספירונגען נישט אויסגעזיכנט מיט זייער דיסציפלי-נירטקייט, ווי עס האט זיך לעצטנס אויסגע-דריקט אייגער פון די אנגעזעענסטע יידישע טשאטער-קריטיקער?

צי האבן נישט געלויבט דאס אנסאמבל-שפיל פון מיינע אויספירונגען אזעלכע אוי-טאריטעטן ווי שיפמאן, באי-זשעלענסקי, זעלווערקאוויטש, יעלענטא, סט. ווינסאצקא און פיל אנדערע? און אויב איר ווילט, ה' נ. מ., זייט אייך מטריח צו מיר, וועל איך אייך ווייזן א ברוו פון זעלווערקאוויטש וועגן מיינע אויספירונגען, אין וועלכן ער באשול-דיקט נישט דאס יידישע טעאטער אין „כצענישע און ארטיסטישע קולטורלאזיי-קייט", ווי איר, אלווינסדיקער און אלפאר-ששוינענדיקער, טוט עס!

און אויב איר האט נראד באמערקט און מיין שפילן „נאטראל-מעסיקעס", בין איך דאך אין דעם נישט שולדיק. עס פאר-שטייט זיך, אז שפילנדיק דעם „קארגן", אדער „שבתאי צבי", האב איך געמוזט מער זיך ווארפן אין די אויגן ווי די פאר-קע-פערטע פון אנדערע ראלן. איז וואס-ישע? האט דאס לויט אייער מיינונג, ה' נ. מ., ארייגעבראכט א רומאנגאנס און אנ-סאמבל-שפיל פון די דרמאנטע פיעסן? און וועגן איר האט געזען דעם זעלבן ברוו-זינסקי פון פוילישן „דבוק" אין „האמלעט" אדער „טאקעראמא" האט ער אייך נישט ארייגעבראכט קיין „סטאר-מאניערן", דאן האט ער „געווירקט און מיטגעווירקט"!

יא, ה' נ. מ. דאס איז געבעך די אלטע צרה פון אונזערע ליבע מה-יפיתניקעס, וואס אויף זיי טוט ווירקן נאר דאס וואס זיי זען ביי די פרעמדע, ווייל, אודטיילנדיק לויט זיך, קאנען זיי נארנישט באגרייפן, אז אייגענע זענען אויך אומשטאנד עפעס צו שאפן.

איר האט אלזא נישט ריכטיק אויפגע-פאסט די מבות פון איצטיקן טעאטער-חורבן, ה' נ. מ. דאס בעכטע פוילישע טע-אטער „רעדוטא" איז אויך פארמאכט גע-ווארן און זיכער נישט צוליב קולטורלא-זיקייט.

ארום אונזער טעאטער האט געפעלט אטמאספער, באציונג, פארשטענדניש, מיט איין וואָרט: אלץ, אלץ!

מיר האבן געהאט א טעאטער אן א טעאטער-אטמאספער. אזא טעאטער האט קיין קוים נישט געקאנט האבן!

און אויב איר ווילט שוין יא עמיצן באַ-שולדיקן, טא טענהט זיך אדורך מיט מיר, וועל איך און א סך אזעלכע ווי איר גע-פינען אייך אנצעוויזן די אמתע שולדיקע.

דאנקענדיק, פארבלייב איך

מיט דרך-ארץ

זונמונט טורקאָו.

◆ ◆ ◆

מיר גיבן דאָ דעם לאנגן „ברוו אין רע-דאקציע" פון זונמונט טורקאָו אות באות מיט זיין גאנצן מענה-לשון, אָן שום פאר-קורצונגען, עס איז אויך א גאנץ-פיינער באוויז אויף די זיטן, וואָס הערשן אין אונ-זער טעאטער-וועלט.

ווי ז. טורקאָו שרייבט, זאָל עס זיין דאָס ערשטע מאָל, וואָס „ער טענהט זיך אויס דורך דער פרעסע מיט א רעצענזענט". די וואַרשעווער כראָניקעס ווייסן צו דערציילן אַן אנדערן מין „אויסטענהן זיך" מיט א רעצענזענט, וואָס איצט איז ער שוין געווארן ביי טורקאָוון „אייגער פון די אָנגעזעענסטע יידישע טעאטער-קריטיקער". אַלע ווייסן עס און ז. טורקאָו אַנדאי, אז איך — דער „בייזזווילקער", „עס-הארצותדיקער", „אומ-פאראנטוואָרטלעכער" — האָב ביי פאַרשי-דענע געלעגנהייטן פיל געשריבן און גע-לויבט פיל אויספירונגען און ראָלן פון זיין מוטן טורקאָוו (זע „פאָלקסצייטונג", „אַר-בעטער-לוח", אמעריקאנער „טאָג", „ליט. בלעטער") און אָט די לויב-אַרטיקלען לינן געווים ביי טורקאָוון צוזאמען מיט די ברוו פון די פוילישע אויטאָריטעטן, וואָס ז. טורקאָוו בעט מיך צו באַקענען זיך מיט זיי. און וועגן די „אמתע שולדיקע" און וועגן די „סבות" און וועגן נאָך און נאָך ענינים, וואָס האָבן א שייכות צו דעם קלאָ-לעכן צושטאנד פון אונזער טעאטער, רעדט זיך בעסער אדורך נישט מיט „רעצענזענטן", נאָר מיט אייערע אויגענע אַרטיסטן-קאָלעגן פון לעשנא 2 (און אויך פון לעשנא 1), וועלען זיי אייך האָבן פיל מער וואָס צו זאָגן און וואָס צו ענטפערן.

נ. מ.